

‘Trots’, ‘eer’ en ‘medeplichtigheid’

De Vrije Universiteit en Zuid-Afrika*

Harry Wels

Inleiding

De Vrije Universiteit (VU) is op een bepaalde manier *trots* op haar historische banden met Zuid-Afrika, die voornamelijk gebaseerd zijn op relaties met de voormalige Afrikaner universiteiten.¹ Die trots wordt anno 2014 nog steeds *eer* aangedaan, zoals blijkt uit het VU-internationaliseringbeleid, vastgelegd in het ‘Instellingsplan 2015-2020’, waarbinnen het Zuid-Afrika-programma, mede vanwege die historische banden, een belangrijke plaats inneemt. ‘Trots’ en ‘eer’ zijn verwante begrippen en zijn in hun algemeenheid, maar zeker ook in de geschiedenis van Zuid-Afrika, nauw verweven met zeer gewelddadige vormen van onderdrukking van bepaalde delen van de bevolking in processen van imperialisme, kolonialisme en apartheid.²

Zuid-Afrika zelf is ook een trots land en veel Zuid-Afrikanen zijn trots op hun land. Men is trots op de grote leider Nelson Mandela, die wereldwijd symbool staat voor de strijd tegen en de overwinning op apartheid; men is trots op het feit dat het land na de officiële afschaffing van apartheid niet ontaard is in een door velen voorspelde en gevreesde burgeroorlog.³ Zuid-Afrika is echter ook een heel divers land. Dat komt mede tot uitdrukking in de vaak gebruikte slogan dat Zuid-Afrika ‘a world in one country’ is. Deze eenheid enerzijds, maar de grote verscheidenheid anderzijds heeft ertoe geleid dat sommige onderzoekers zich hebben afgevraagd of ‘de Zuid-Afrikaan’ wel bestaat.⁴ De vraag is welke Zuid-Afrikaan eigenlijk precies trots is op wat. Zijn Afrikaners trots op dezelfde dingen als Zoeloes of Xhosa? Het antwoord van veel onderzoekers is dat er eigenlijk weinig nationale symbolen of monumenten zijn die eenzelfde vorm van trots bij alle Zuid-Afrikanen oproepen.⁵ Afrikaners zijn trots op hun ‘voortrekkerverleden’, Zoeloes zijn trots op hun eigen grote leider, Shaka Zulu, en Xhosa zijn trots op

* Harry Wels is universitair hoofddocent aan de Vrije Universiteit Amsterdam, en is werkzaam bij het Afrika Studiecentrum in Leiden en aan de University of the Western Cape, Zuid-Afrika.

1 G.J. Schutte, *De VU en Zuid-Afrika, 1880-2005* (2 delen), Zoetermeer: Meinema 2005.

2 S.J. Ndlovu-Gatsheni, *The logic of violence in Africa* (Working Paper nr. 2), Ferguson Centre for Asian and African Studies.

3 A. Sparks, *Tomorrow is another country: The inside story of South Africa's road to change*, Chicago: Chicago University Press 1995.

4 I. Chipkin, *Do South African exist? Nationalism, democracy and the identity of ‘the people’*, Johannesburg: Wits University Press 2007.

5 S. Marshall, *Landscape of memory. Commemorative monuments, memorials and public statuary in post-apartheid South Africa*, Leiden: Brill Academic Publishers 2010; A. Grundlingh & S. Huigen (red.), *Reshaping remembrance. Critical essays on Afrikaans places of memory*, Amsterdam: Rozenberg Publishers 2011.

hun voortdurende verzet tegen kolonisatoren. Elke maatschappelijke en etnische groep heeft zo eigenlijk wel zijn eigen vorm van trots. De trots van de ene groep in Zuid-Afrika kan bestaan uit de vernedering van een andere groep en die wordt in de Zuid-Afrikaanse volksmond vaak essentialistisch gepositioneerd in het verhalen van de geschiedenis van Zuid-Afrika. De overwinning van 'de' Afrikaners op 'de' Zoeloes in de 'Slag bij Bloedrivier' is bijvoorbeeld voor 'de' Afrikaners het trotse bewijs dat hun religieus uitverkoren status bevestigt,⁶ maar is voor 'de' Zoeloes juist een zwarte bladzijde.⁷ Voor de Zoeloes is de overwinning op de Engelsen in de 'Slag bij Isandlwala' een reden voor trots, en voor de Engelsen weer een zwarte bladzijde in de geschiedenis.⁸ De trots van de verschillende groepen in Zuid-Afrika lijkt eigenlijk steeds weer verbonden te zijn met situaties van geweld in veldslagen en oorlogen van de ene tegen de andere groep. Dat geeft de paradoxale situatie waarbij men als Zuid-Afrikaanse natie dus trots lijkt te zijn op het feit dat de afschaffing van de apartheid niet ontaard is in een orgie van geweld, terwijl tegelijkertijd de 'etnische trots' van de diverse groepen veelal gebaseerd lijkt op zeer gewelddadige historische gebeurtenissen tussen die groepen die nu samen de Zuid-Afrikaanse samenleving vormen.

Gegeven deze complexe, historisch gegroeide situatie van identificatie en disidentificatie, is de vraag interessant waar de Vrije Universiteit Amsterdam in relatie tot Zuid-Afrika nu precies trots op kan zijn. Met andere woorden, bij welke trots zoekt de VU aansluiting in Zuid-Afrika? In het bijzonder is in de context van de lange historische lijnen van ongelijkheid⁹ en de medeplichtigheid van intellectuelen aan apartheid in Zuid-Afrika¹⁰ de vraag relevant hoe de VU zich daartoe concreet verhoudt.

Ik begin dit artikel met een korte schets van de historische banden en de ontwikkelingen daarbinnen die de VU sinds haar oprichting in 1880 met Zuid-Afrika heeft gehad. Deze tijdlijn zal grofweg worden ingedeeld in relaties *voorafgaand* aan het officiële apartheidbeleid, van 1880 tot 1948, *ten tijde van* het apartheidregime, van 1948 tot 1994, en *na* de afschaffing van de apartheid, van 1994 tot heden. Deze relaties zullen vervolgens in een Zuid-Afrikaanse context van ongelijkheid en Afrikaner trots worden geplaatst om naar aanleiding daarvan een inschatting te kunnen maken van de positionering van de VU in de bredere Zuid-Afrikaanse samenleving.

- 6 A. Sparks, *The mind of South Africa: The rise and fall of apartheid*, New York: Ballantine Books 1991.
- 7 J. Guy, *The destruction of the Zulu Kingdom: The civil war, 1879-1884*, Pietermaritzburg: University of Natal Press 1994.
- 8 D.R. Morris, *The washing of the spears: The rise and fall of the Zulu nation*, New York: Simon and Schuster 1965.
- 9 S. Terblanche, *A history of inequality in South Africa, 1652-2002*, Pietermaritzburg: University of Natal Press 2002.
- 10 M. Sanders, *Complicities. The intellectual and apartheid*, Durham: Duke University Press 2002.

Harry Wels

De VU en Zuid-Afrika

Toen de VU in oktober 1880 door Abraham Kuyper werd geopend, lag er een felicitatie van het Theologisch Seminarie in Burgersdorp op zijn bureau.¹¹ Dat was op zich niet vreemd. In Nederland bestond veel sympathie voor de Boeren in Zuid-Afrika, met name in hun verzet tegen de Engelsen.¹² De gereformeerde geloofsovertuiging van de Boeren lag ongetwijfeld aan deze felicitaties ten grondslag. De universiteit die uit het Theologisch Seminarie in Burgersdorp is gegroeid, heeft tot in het begin van de 21ste eeuw officieel de naam gehad van Potchefstroomse Universiteit *vir Christelike Hoër Onderwys*. Deze relaties kwamen natuurlijk ook niet uit de lucht vallen en zijn te herleiden tot 1652, toen Jan van Riebeeck namens de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) een verversingsstation opende aan de Kaap.¹³ De relaties tussen Nederland en Zuid-Afrika zijn in eerste instantie het resultaat van Nederlands koloniaal imperialisme. De gewelddadige geschiedenis van Zuid-Afrika is altijd nauw verbonden geweest met christelijke zendingsdrang.¹⁴ Maar terug naar de VU aan het eind van negentiende eeuw.

De relaties tussen de VU en Zuid-Afrika waren in die tijd voor een deel bepalend voor het type successen dat de VU in die tijd behaalde. Zo was Sybrand Johannes van der Spuy al in 1881-1882 de eerste Zuid-Afrikaanse student aan de VU.¹⁵ Hij was de eerste in een lange rij die in de loop van de jaren zou volgen. In 1903 promoveerde de eerste Zuid-Afrikaan aan de VU, J.D. du Toit.¹⁶ Zowel de eerste student als de eerste promovendus kwam naar de VU vanwege de theologie. In die eerste jaren van de VU emigreerden er ook regelmatig oud-VU-studenten naar Zuid-Afrika, de eerste al in 1881.¹⁷ Een en ander wijst op een behoorlijk intense relatie tussen de VU en Zuid-Afrika, die paste in de algemene waardering binnen Nederland voor de Boeren in Zuid-Afrika en die haar hoogtepunt beleefde ten tijde van de Tweede Boerenoorlog. De waardering was mede ingegeven door gevoelens van geloofsverwantschap.¹⁸ Zo sympathiseerde Nederland ten tijde van de Tweede Boerenoorlog in groten getale met de Boeren. De Nederlands Zuid-Afrikaanse Spoorwegmaatschappij (NZASM) koos zelfs actief de zijde van de Boeren en vocht mee tegen de Engelsen.¹⁹ De Nederlands-Zuid-Afrikaanse Vereniging (NZAV), de (nu) ZASM en de VU hebben altijd nauwe banden met elkaar

- 11 P.F. van der Schyff, *Wonderdaad ...! Die PUK tot 1951: Wording vestiging en selfstandigheid*, Potchefstroom: PUK (vir CHO) 2003, p. 55.
- 12 G.J. Schutte, *Nederland en de Afrikaners. Adhesie en aversie*, Franeker: Uitgeverij T. Wever 1986.
- 13 H. Gilliomee, *The Afrikaners. Biography of a people*, Cape Town: Tafelberg 2003.
- 14 In romanvorm prachtig beschreven in D. Sleight, *Stemmen uit zee*, Amsterdam: Querido 2004.
- 15 Schutte 2005, deel 2, p. 669.
- 16 Schutte 2005, deel 2, p. 718.
- 17 Schutte 2005, deel 2, p. 728.
- 18 M. Bossenbroek, *De Boerenoorlog*, Amsterdam: Polak en Van Gennep 2012.
- 19 Voor volstrekt 'partijdige' en eenzijdige beschrijvingen van deze tijd zie P.J. van Winter, *Onder Krugers Hollanders* (2 delen), Amsterdam: N.V. Drukkerij en Uitgeverij J.H. de Bussy 1937; C.G.S. Sandberg, *Twintig jaren onder Krugers Boeren in voor en tegenspoed*, Amsterdam: Uitgeversmaatschappij De Amsterdamsche Keurkamer 1943; R.C. de Jong, G.M. van de Waal & D.H. Heyderych, *NZASM 100: The buildings, steam engines and structures of the Netherlands South African Railroad Company*, Pretoria: Chris van Rensburg 1988.

onderhouden,²⁰ die tot op de dag van vandaag zijn te volgen in (oud-)VU-medewerkers die bij de NZAV en het bestuur van de Stichting ZASM zijn betrokken. Toen in 1948 in Zuid-Afrika de Nasionale Party onder leiding van D.F. Malan aan de macht kwam en apartheid in toenemende mate juridisch werd verankerd en tot officieel beleid werd gemaakt, veranderde de relatie tussen de VU en Zuid-Afrika geleidelijk aan. De Afrikaner universiteiten in Zuid-Afrika legitimeerden in veel gevallen de ontwikkeling van apartheid, en de machtige maar geheimzinnige Afrikaner Broederbond bestond voor een groot deel uit Afrikaners die hun universitaire opleiding aan een Afrikaner universiteit hadden gevolgd en de Potchefstroomse Universiteit was daarin een belangrijke schakel.²¹ In die zin waren Afrikaner universiteiten en hun (internationale) netwerken van intellectuelen medeplichtig aan apartheid,²² inclusief de VU. De krachtige antiapartheidsbeweging in Nederland²³ trok echter ook binnen de VU brede sporen: '(d)e emoties laai(d)en hoog op'²⁴ en die leidden er in 1974 toe dat de banden met Zuid-Afrika – lees Potchefstroomse Universiteit ('vir CHO', zoals het korthedshalve werd uitgedrukt) – officieel werden verbroken.²⁵ Het eredoctoraat dat de VU in 1972 verleende aan de Afrikaner dominee Beyers Naudé, medeoprichter van het Christelyk Instituut, die zich fel en op grond van argumenten en overwegingen ontleend aan het christelijke geloof verzette tegen de apartheid, werd 'gezien als een ondubbelzinnige steun van de VU aan de strijd tegen elke vorm van rassendiscriminatie in Zuid-Afrika'.²⁶ Toch was er aan de VU zeker geen onverdeelde steun voor dit eredoctoraat. De toekenning is een dubbeltje op zijn kant geweest: van de 46 uitgebrachte stemmen in de senaat waren er 20 voor de toekenning en 17 tegen, bij 9 stemmen blanco.²⁷

Wellicht mede als gevolg van deze bijna tweespalt binnen de VU met betrekking tot de relaties met Zuid-Afrika bleven er ook in de periode vanaf 1974 tot aan het 'nieuwe Zuid-Afrika' in 1994 wel informele contacten bestaan. Dit bleek onder andere uit het door de Potchefstroomse Universiteit toegekende eredoctoraat aan de VU-hoogleraar Wijsbegeerte, dr. Henk van Riessen, in 1979. In de geest van de antiapartheidsstrijd werd er door studenten op aangedrongen dat hij het eredoctoraat niet diende te accepteren, maar dat verzoek legde hij naast zich neer.²⁸ Maar het blijkt ook uit de promoties van Zuid-Afrikaanse studenten aan de VU in de periode tussen het stopzetten van de officiële contacten in 1974 en de officiële afschaffing van de apartheid en de eerste democratische verkiezingen in Zuid-

20 Schutte 2005.

21 I. Wilkins & H. Strydom, *The super-Afrikaners. Inside the Afrikaner Broederbond*, Braamfontein, Johannesburg: Jonathan Ball 1980.

22 Sanders 2002.

23 R. Muskens, *Aan de goede kant*, Soesterberg: Uitgeverij Aspekt 2014.

24 G. Thijs, *Kleine luyden in ontwikkeling. De Vrije Universiteit en de Derde Wereld, 1955-2005*, Zoetermeer: Uitgeverij Meinema 2005, p. 156.

25 A.Th. Van Deursen, *Een hoeksteen in het verzuild bestel. De Vrije Universiteit 1880-2005*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker 2005, p. 347-349.

26 Thijs 2005, p. 155.

27 W. Berkelaar, 'Het is ons een eer en genoeg'. *Eredocoraten aan de Vrije Universiteit sinds 1930*, Zoetermeer: Uitgeverij Meinema 2007, p. 89.

28 Thijs 2005, deel 1, p. 157-158.

Harry Wels

Afrika in 1994,²⁹ alsook uit de tientallen Zuid-Afrikaanse studenten die in die periode aan de VU studeerden.³⁰

Op de bekende toespraak van F.W. de Klerk op 2 februari 1990, waarin hij het African National Congress (ANC) uit de ban haalde en Nelson Mandela vrijliet, werd door de VU 'snel en zeer positief' gereageerd.³¹ De VU gaf als eerste Nederlandse universiteit aan 'concreet te willen bijdragen aan de opbouw van het nieuwe Zuid-Afrika'.³² Vanaf 2003 wordt in de vorm van het 'speerpuntenbeleid' van de VU binnen de internationalisering onder andere gekozen voor Zuid-Afrika. Deze keuze werd met name gelegitimeerd omdat *alle* twaalf VU-faculteiten wel een vorm van samenwerking met Zuid-Afrikaanse partnerinstellingen onderhielden, van studentenuitwisseling tot gezamenlijk onderzoek en publicaties. Dit beleid is vervolgens concreet vormgegeven in het programma 'South Africa – VU University – Strategic Alliances' (SAVUSA), met zijn expliciete doelstelling om het nieuwe Zuid-Afrika (in het bijzonder de Zuid-Afrikaanse universiteiten) te omarmen vanuit een intense VU-betrokkenheid met het land. Die doelstelling wordt door sommigen binnen SAVUSA wel gekenschetst als 'for better and for worse' vanwege de betrokken maar door intellectuele medeplichtigheid complexe verhouding. Symbolisch lijkt het dan ook bijna geen toeval te zijn dat het wellicht meest toonaangevende onderdeel van het Zuid-Afrika-programma van de VU een omvangrijk PhD-programma is voor Zuid-Afrikaanse PhD's, dat de naam draagt van Desmond Tutu,³³ naar de gewezen voorzitter van de niet onomstreden Waarheids- en Verzoeningscommissie in Zuid-Afrika,³⁴ die als geen ander de persoonlijke belichaming is van de soms pijnlijke morele reflecties op het eigen functioneren in relatie tot 'de ander'. Het Desmond Tutu Programma aan de VU is geïnstalleerd toen de aartsbisschop emeritus de VU in 2007 bezocht op Youth Day in Zuid-Afrika (16 juni). De ironie in het licht van de betrokkenheid van de VU met Zuid-Afrika is dat op Youth Day wordt herdacht dat in 1976 schoolkinderen in Soweto de straat op gingen om te protesteren tegen de invoering van het Afrikaans als officiële taal in het onderwijs. Dit protest werd met geweld neergeslagen door de Zuid-Afrikaanse politie, met talloze doden als gevolg. Deze gebeurtenis is in het wereldgeheugen gegrift door de iconische foto van Sam Nzima, waarop de dode Hector Pieterse wordt weggedragen door een jonge man in overalls, Mbuyisa Makhubo, terwijl Hectors wanhopige zuster, Antoinette, er naast loopt.³⁵ De eerste reis van de zogenoemde 'Desmond Tutu-hoogleraren'³⁶ van de VU naar Zuid-Afrika in 2009 is dan ook bewust gestart met een symbolisch

29 Schutte 2005, deel 1, p. 272.

30 Schutte 2005, deel 2, p. 697-706.

31 Schutte 2005, deel 2, p. 634.

32 Schutte 2005, deel 2, p. 634.

33 www.vu.nl/nl/onderzoek/onderzoekers/desmond-tutu-leerstoel/index.asp, geraadpleegd 5 oktober 2014.

34 A. Krog, *De kleur van je hart*, Amsterdam/Den Haag/Brussel/Antwerpen: Mets en Schilt/Novib/II.II.II/Epo 2000 [1998]; R.A. Wilson, *The politics of truth and reconciliation in South Africa. Legitimizing the post-apartheid state*, Cambridge: Cambridge University Press 2001.

35 www.whyjoburg.com/hector-pieterse-memorial.html, geraadpleegd op 5 oktober 2014.

36 www.vu.nl/en/research/topresearchers-at-vu/desmond-tutu-chair/index.asp, geraadpleegd op 22 oktober 2014.

bezoek aan het Hector Pieterse Memorial en Museum in Orlando West in Soweto. Volgens Desmond Tutu heeft een gewelddadige samenleving immers alleen een toekomst als er eerst vormen van verzoening worden gezocht.³⁷

Over trots en medeplichtigheid

Kan de VU trots zijn op haar levenslange relaties met Zuid-Afrika? Kan de VU er ontleen aan haar geschiedenis in en met Zuid-Afrika? Het zijn vragen die eigenlijk voor alle groepen en gemeenschappen in Zuid-Afrika even zozeer kunnen worden gesteld. Kunnen de Zoeloes trots zijn op hun verleden in Zuid-Afrika, en het (ANC), de Nasionale Party en Nelson Mandela? Elke trots en eer in Zuid-Afrika lijkt gepaard te gaan met een geschiedenis waarin geweld een belangrijke rol heeft gespeeld. Voor alle partijen werden de middelen geheiligd door de verheven doelen die zij zich als medepleger stelden, of het nu Gods uitverkoren volk was (de Afrikaners van de Nasionale Party), of strijders tegen de immoraliteit van het apartheidsbewind (het ANC) betrof. Alle partijen legden eer in de rechtvaardiging van het gebruikte geweld en waren vaak trots als het geweld in hun ogen tot een bepaalde overwinning leidde. Ik probeer niet te betogen dat alle geweld van eenzelfde orde is, maar de rechtvaardiging ervan is wel in elke omstandigheid een buitengewoon complexe opgave. Ik wil voorkomen dat het betoog zich slechts zou gaan verliezen in morele oordelen en uit zou monden in een discussie over het onderscheid tussen (ethische) rechtvaardigheid en (juridische) rechtmatigheid³⁸ in relatie tot staatsmacht en verzet daartegen. Daarom volsta ik hier met te constateren dat in ieder geval elke partij in Zuid-Afrika, of daarmee verbonden, in overdrachtelijke zin in meer of mindere mate medeplichtig is aan de gewelddadige samenleving die Zuid-Afrika momenteel is. Dit geweld is mede het gevolg van intellectuele medeplichtigheid en dit laatste staat op gespannen voet met 'trots' en 'eer'; de geweldsbasis van trots en eer leidt via medeplichtigheid tot een ware paradox waarbij de medeplichtigheid eigenlijk de antithese van trots en eer vormt.

In het denken over organisatieprocessen en de (internationale) samenwerking tussen organisaties, zoals de VU met Zuid-Afrikaanse partnerinstellingen, staan paradoxen in het algemeen veelal voor chaos, conflict, fragmentatie en alles wat lijkt af te leiden van 'alle neuzen in dezelfde richting'; paradoxen worden meestal als onwenselijk voor 'gezonde' en 'positieve' organisatieprocessen geschetst. Eenduidigheid staat voor krachtig leiderschap en staat voor een 'sterke cultuur' waarop men binnen de organisatie trots kan zijn en eer mee in kan leggen; paradoxen dienen in dit perspectief te worden vermeden en bestreden.³⁹ Dit is een beeld dat nog steeds in veel managementliteratuur is te herkennen, vooral op het

37 D. Tutu, *Geen toekomst zonder verzoening*, Amsterdam: De Bezige Bij 1999.

38 J. Braeckman, B. de Reuver & Th. Vervisch (red.), *Ethiek van DNA to 9/11*, Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 202.

39 W. Koot, I. Sabelis & S. Ybema, 'Global identity - local oddity? Paradoxical processes in contemporary organizations', in: W. Koot, I. Sabelis & S. Ybema (red.), *Contradictions in context. Puzzling over paradoxes in contemporary organizations*, Amsterdam: VU University Press 1996.

Harry Wels

terrein van verandermanagement.⁴⁰ Voor organisatieantropologen en organisatie-etnografen zijn paradoxen echter veelal een bron van intellectuele stimulans in plaats van een reden voor interventie.⁴¹

Organisatieantropologen zijn een voorbode geweest van een kentering in de ideologie van gewenste eenduidigheid en vooral het beheersen daarvan middels een sterke en intern gerichte organisatiecultuur en krachtig leiderschap. Waar organisatiecultuur voorheen vaak heel sterk op de eigen organisatie was gericht, wordt ze heden ten dage vooral geplaatst en gerelateerd aan krachten die van buitenaf op de organisatie inspelen.⁴² Een aspect dat bij deze ontwikkeling een rol speelt, is de toenemende culturele diversiteit van samenlevingen die zich nadrukkelijk manifesteert binnen organisaties⁴³ en in de samenwerking tussen organisaties, mede als gevolg van intensieve globaliseringsprocessen. Dit geldt ook zeker voor de samenwerking tussen de VU en Zuid-Afrika, die eveneens in toenemende mate gekenmerkt wordt door diversiteit.

Apartheid ging uit van het geografisch gescheiden ('apart') houden van culturele groepen die samenvielen met opvattingen over 'ras'; er was binnen apartheid een gewelddadig streven naar het naast elkaar houden van homogene en 'zuivere' culturele/raciale groepen, gebaseerd op zeer essentialistische opvattingen over cultuur, volk en vaderland. Daarenboven was apartheid gebaseerd op een buitengewoon onevenwichtige economische verdeling, die de blanke machthebbers en minderheidsregering zwaar bevoordeelde. Deze apartheid werd in alle geledingen van de samenleving doorgevoerd.⁴⁴ Na de afschaffing van de apartheid is de roep, zo niet schreeuw, om organisaties in Zuid-Afrika te transformeren tot meer diverse omgevingen een nationale uitdaging geworden;⁴⁵ de eenzijdigheid van apartheid moest worden vervangen door een samenleving gekenmerkt door veelkleurigheid, een Regenboognatie, zoals Desmond Tutu dat probeerde te duiden.⁴⁶ Dat gold ook zeker voor de universiteiten waarmee de VU in Zuid-Afrika traditioneel samenwerkte: zij moesten transformeren naar een universiteit die representatief zou zijn voor de demografische diversiteit van de Zuid-Afrikaanse samenleving. Dit gold vooral als een ferme opdracht van de toenmalige minister voor Onderwijs in Zuid-Afrika, Kader Asmal, voor een aantal Afrikaner universiteiten, waaronder Potchefstroom. In 2004 werden zij gedwongen te fuseren met een voormalige 'zwarte universiteit', de University of the North-West, die ruim 300 kilometer van hen vandaan in Mafikeng gelegen is. De nieuwe universiteit

40 Zie bijv. R. Offerhaus, *Alle neuzen dezelfde kant op. Samenwerken met maximaal rendement*, Utrecht: C-Results 2007.

41 W. Koot, I. Sabelis & S. Ybema (red.), *Contradictions in context. Puzzling over paradoxes in contemporary organizations*, Amsterdam: VU University Press 1996.

42 J. Boonstra, 'Veranderingen in het denken over cultuurverandering', *M&O Tijdschrift voor Management en Organisatie* 2013, 3, p. 5-25.

43 K. van der Zee & J.P. Oudenhoven, *Culturele diversiteit op het werk. Achtergronden en interventies*, Assen: Koninklijke Van Gorcum 2011.

44 P.E. Louw, *The rise, fall and legacy of apartheid*, Westport: Praeger Publishers 2004.

45 M. Spierenburg & H. Wels (red.), *Culture, organization and management in South Africa. In search of equity*, New York: Nova Publishers 2004.

46 N.J. Tshawane, *The rainbow nation: A critical analysis of the notions of community in the thinking of Desmond Tutu* (unpublished PhD thesis), University of South Africa (UNISA) 2009.

hernoemde zichzelf tot 'North-West University' (NWU), maar het proces van transformatie blijkt een zware opgave te zijn.⁴⁷

Moeizame transformaties zijn overigens niet uniek voor voormalig Afrikaanse universiteiten, maar voor de sector als geheel. In Zuid-Afrika wordt momenteel op last van de minister voor Hoger Onderwijs, dr. Blade Zimande, een studie uitgevoerd naar de mate waarin universiteiten inmiddels zijn getransformeerd. Een 'Ministerial oversight committee on transformation in South African higher education' ontwikkelde in dit kader een zogeheten 'equity index' waaruit zou blijken dat 'no South African university had reached the ideal overall equity index of zero or fell within a 5% tolerance of the national demographic data'.⁴⁸ In hetzelfde artikel wordt melding gemaakt van de reactie van de rector van North-West University:

'North West University Rector Dr Theuns Eloff *slammed* the report, arguing that the index could not be used as a departure point since crucial factors like the regions that universities served were not taken into account. Quoted in *Die Beeld* newspaper [een Afrikaanse nationale krant, H.W.], he said other factors equally essential but ignored were the quality of higher education offered and sub-standard school education. Some regions also had higher concentrations of certain race groups.'⁴⁹

Transformatie aan Zuid-Afrikaanse universiteiten is een enorm verpolitiseerde kwestie. Culturele diversiteit en het ontbreken daarvan is ironisch genoeg, net als ten tijde van apartheid, nog steeds een arena van tegengestelde en elkaar fel bestrijdende opvattingen, nu echter onder aanvoering van een democratisch gekozen regering. De VU speelt hier met haar uitgebreide netwerk aan relaties met allerlei universiteiten in Zuid-Afrika en met een omvangrijk PhD-programma, mede gefinancierd vanuit de Zuid-Afrikaanse National Research Foundation (NRF), nog steeds een rol in, alhoewel op geheel andere basis dan voorheen, wat ook mag blijken uit het feit dat de naam van Desmond Tutu eraan verbonden is. De VU is trots op dit programma, getuige het feit dat het Zuid-Afrika-programma binnen het thema internationalisering prominent in het Instellingsplan 2015-2020 is opgenomen.

Maar zijn medeplichtigheid en trots voor de VU met elkaar te verzoenen? Dit is een moeilijke vraag om te beantwoorden, voor een deel omdat het niet een rationeel-analytische of conceptuele vraag betreft, maar eigenlijk een morele. In de geest van het gedachtegoed van Desmond Tutu,⁵⁰ als naamgever van het voornaamste programma van de VU in Zuid-Afrika, ben ik toch geneigd om deze vraag te beantwoorden met: ja, die zijn wellicht met elkaar te verzoenen. Het is hiervoor

47 F. Kamsteeg & H. Wels 'Traveling ideas: Equality and power play around "diversity" at North-West University (NWU), South Africa', *International Journal of Business Anthropology* 2012, 2, p. 88-106.

48 www.universityworldnews.com/article.php?story=20131031122032172, geraadpleegd op 14 oktober 2014.

49 Idem, cursivering toegevoegd.

50 D. Tutu & M. Tutu, *Made for goodness. And why this makes all the difference*, Londen: Rider 2010.

Harry Wels

echter van doorslaggevend belang dat er daarbij door de VU wel vanuit een perspectief van een onderkenning van medeplichtigheid en daaruit voortvloeiende bescheidenheid wordt geopereerd.⁵¹ ‘Verzoening’ is weliswaar een sleutelwoord, maar hierbij moet ten ene male worden vermeden dat het verleden met een grote ‘mantel der liefde’ wordt toegedekt. Medeplichtigheid dient recht in de ogen te worden gezien, te worden geëxpliciteerd en als stap naar een toekomst van verzoening te worden gezien. Op deze wijze kan de VU op een bepaalde wijze eer leggen in en trots zijn op haar bijdrage aan het mede vormgeven aan de toekomst van Zuid-Afrika. Een conclusie die past bij de hoop die Desmond Tutu en ook anderen⁵² in Zuid-Afrika proberen uit te dragen. Dit speelt zich allemaal af in een tijd waar in het bredere sociologische debat de ‘moral blindness’ van het huidige tijdsgewricht in haar vele verschijningsvormen wereldwijd eveneens nadrukkelijk aan de orde wordt gesteld.⁵³ Wellicht dat de casus van de VU en Zuid-Afrika in die context een bredere betekenis kan krijgen.

Conclusies

De Vrije Universiteit kent een lange geschiedenis in Zuid-Afrika. Het is een geschiedenis die nauw verweven is met de turbulente nationale geschiedenis van nationale Nederlandse relaties met Zuid-Afrika met de Boeren rond de eeuwwisseling van de negentiende naar de twintigste eeuw en met de opkomst en ondergang van apartheid in de tweede helft van de twintigste eeuw. Het is ook een geschiedenis die samenhangt met de wetenschappelijke legitimatie van de gewelddadige en repressieve aspecten van apartheid. Is het mogelijk om daar trots op te zijn en er eer in te onderkennen? Het morele antwoord op deze vraag is gegeven in de sporen van Desmond Tutu, die wereldwijd pleit voor verzoening en vergeving als enige basis voor een vreedzame toekomstige wereldsamenleving. Het is een boodschap van hoop die wellicht in de context van veel van de uiterst gewelddadige recente ontwikkelingen in de wereld (politiek) naïef en ‘soft’ overkomt. Ter afsluiting zou ik daarom opnieuw de spiegel van Zuid-Afrika willen voorhouden: met deze boodschap van hoop, mede door Nelson Mandela met zoveel kracht uitgedragen en nageleefd, is een, naar de mening van velen, bloedige en gewelddadige burgeroorlog in Zuid-Afrika in 1994 en tot op heden voorkomen. Zo politiek krachtig kunnen die boodschap en oproep werken!

- 51 S. Vice, ‘How do I live in this strange place?’, *Journal of Social Philosophy* 2010, 3, p. 323-242; M. Steyn, ‘Whiteness just isn’t what it used to be’. *White identity in a changing South Africa*, New York: State University of New York Press 2001.
- 52 F. Kamsteeg & H. Wels, ‘Van kwaad tot regenboog. Emoties rond verzoening van Desmond Tutu tot Jonathan Jansen’, in: B. Musschenga & B. Siertsema (red.), *Het kwaad. Reflecties op de zwarte zijde van ons bestaan*, Vught: Uitgeverij Skandalon 2011, p. 216-232.
- 53 Z. Bauman & L. Donskis, *Moral blindness. The loss of sensitivity in liquid modernity*, Cambridge: Polity Press 2013.